

*Nem Szibériába mentem = Szibériába
nem mentem?* A konstituenstagadás
módjai az udmurt nyelvben

Asztalos Erika

Nyelvtudományi Kutatóközpont & Eötvös Loránd
Tudományegyetem

Nyelvelmélet és kontaktológia 5, 2021.11.17.

*Nem Szibériába mentem = SZIBÉRIÁBA
nem mentem. A konstituenstagadás
módjai az udmurt nyelvben*

Asztalos Erika

Nyelvtudományi Kutatóközpont & Eötvös Loránd
Tudományegyetem

Nyelvelmélet és kontaktológia 5, 2021.11.17.

Az előadás „veleje”

Konstituenstagadás az udmurtban:

1. **„udmurtoš” változat:** NegAux + lexikális ige töve:

(1) *Šibir'-e* *öj* (*myny*), *Vengri-je* *myn-i*.
Szibéria-ILL NEG.1.PST megy.CNG.SG Magyarország-ILL megy-PST.1SG
'Nem Szibériába mentem, hanem Magyarországra/Mo.-ra mentem.'

2. **kontaktushatásra kialakult változat:** orosz *ńe* tagadó partikulával:

(2) *ńe* *Šibir'-e* *myn-i*, (*a*) *Vengri-je*.
NEG Szibéria-ILL megy-PST.1SG hanem Magyarország-ILL
'Nem Szibériába mentem, hanem Magyarországra.'

Az előadás „veleje” – folyt.

(3) *Šibiř-e* *öj* *myny.*

Szibéria-ILL NEG.1.PST megy.CNG.SG

1. 'Nem Szibériába mentem.' (konstituenstagadás)
2. 'Nem mentem Szibériába.' (mondattagadás)
3. '**SZIBÉRIÁBA nem mentem.**' (tág hatókörű fókusztagadás)
4. '/Szibériába nem mentem.' (kontrasztív topik)

→ '**SZIBÉRIÁBA nem mentem.**' mondat szerkezetével
(Foc > Neg) azonos, de fordított hatóköri olvasat
(Neg > Foc)

- a konstituenstagadás tkp. fókusztagadás az udmurtban

Az előadás „veleje” – folyt.

(4) *Ńe Šibir-e* *myn-i,* (a) *Vengri-je.*

NEG Szibéria-ILL megy-PST.1SG hanem Mo.-ILL

'Nem Szibériába mentem, hanem Mo.-ra.'

- Neg > Foc: egyenes hatókör; NegP a FocP fölött
- az orosz tagadó partikulával történő konstituenstagadás kialakulása feltehetően kapcsolatban van az udmurt nyelv OV > VO változásával

Az előadás felépítése

1. Mondat-, konstituens- és fókusztagadás
2. Az udmurt nyelvről dióhéjban
3. Mondat- és konstituenstagadás az udmurtban
4. Kérdések
5. A vizsgált nyelvi anyag
6. Eredmények
7. Adalékok egy lehetséges szerkezeti elemzéshez
8. Tipológiai vonatkozások

Mondattagadás

(5) *Nem mentem Szibériába.*

= Nem igaz az, hogy [Elmentem Szibériába.]

¬ [Elmentem Szibériába.]

→ a tagadás hatóköre a predikátumra is kiterjed

→ (5) nem implikálja, hogy elmentem volna
bárhová is

Konstituenstagadás

(6) *Nem Szibériába mentem.*

= Nem Szibéria az, ahová mentem.

= Elmentem [\neg Szibériába].

→ a tagadás hatóköre nem terjed ki a predikátumra

→ (6) implikálja, hogy máshová viszont mentem

→ (6) implikálja a mondattagadás igazságtartalmát is:
ha nem Szibériába mentem (hanem v hová máshova),
akkor igaz az, hogy nem mentem Szibériába

Konstituenstagadás és fókusztagadás

- definíciótól függhet az, hogy szintaktikai értelemben véve mit minősítünk konstituenstagadásnak:
 - a magyar *Nem Szibériába mentem*-típusú mondatokat ált. fókusztagadásként elemzik (l. pl. É. Kiss 2015)
 - egyes nézetek szerint csak az ún. morfológiai/lexikális/affixális tagadás a valódi konstituenstagadás (pl. *John is unhappy*)
- előadásomban azokat az eseteket vizsgálom,
 - a. amelyekre az udmurt leíró nyelvészeti szakir.ban konstituenstagadásként hivatkoznak
 - b. amelyekben a tagadás hatóköre nem terjed ki a predikátumra

Az udmurt nyelvről dióhéjban

- uráli > finnugor > permi
- Orosz Föderáció → Udmurt Köztársaság
- 340 338 beszélő (2010), gyakorlatilag mindannyian (legalább) kétnyelvűek
- jelentős orosz hatás a legtöbb nyelvi szinten
- SOV, de SVO is gyakori és neutrális is lehet → feltételezhetően SOV > SVO változás zajlik a nyelvben (vö. Asztalos, Gugán & Mus 2017, Asztalos 2018)
- fókuszpozíciók:
 - sztenderd nyelvváltozat: közvetlenül az ige előtt (Tánczos 2010, Asztalos 2020)
 - orosz hatásra: mondatvégi is (id.)
 - mondeteleji és egyéb nem-közvetlenül preverbális (Asztalos 2020)

Mondattagadás az udmurtban

- tagadó segédige + a lexikális ige konnegatív töve:

XV sorrend:

(7) *Šibir'-e* *öj* *myny.*
Szibéria-ILL NEG.1.PST megy.CNG.SG
'Nem mentem Szibériába.'

VX sorrend:

(7') *Öj* *myny* *Šibir'-e.*
NEG.1.PST megy.CNG.SG Szibéria-ILL
'Nem mentem Szibériába.'

Konstituenstagadás az udmurtban

(vagyis amit a szakirodalom annak nevez..)

- „udmurtos” szerkezet (gyakran két tagmondattal (Edygarova 2015: 285)):

(8) *Šibir-e* *öj* *(myny)*, *Vengri-je* *myn-i*.
Szibéria-ILL NEG.1.PST megy.CNG.SG Magyarország-ILL megy-PST.1SG
'Nem Szibériába mentem, hanem Magyarországra/Mo.-ra mentem.'

- **kontaktushatásra** megjelent változat: orosz *ńe* tagadó partikulával:

(9) *ńe* *Šibir-e* *myn-i*, *(a)* *Vengri-je*.
NEG Szibéria-ILL megy-PST.1SG hanem Magyarország-ILL
'Nem Szibériába mentem, hanem Magyarországra.'

Konstituenstagadás az udmurtban

- ! szórendi változatok (VX):

(8') **Öj** **myny** **Šibiř-e,** **Vengri-je**
NEG.1.PST megy.CNG.SG Szibéria-ILL Magyarország-ILL
myn-i.

megy-PST.1SG

'Nem Szibériába mentem, hanem Mo.-ra/Mo.-ra mentem.'

(9') **Myn-i** **ńe** **Šibiř-e,** **(a)** **Vengri-je.**

megy-PST.1SG NEG Szibéria-ILL hanem Mo.-ILL

'Nem Szibériába mentem, hanem Magyarországra.'

Konstituenstagadás az udmurtban

1. Tagadó igével:

1.1 **TK** NegAux **V**

1.2 NegAux **V** **TK**

2. *ńe* partikulával:

2.1 *ńe* **TK** **V**

2.2 **V** *ńe* **TK**

(**TK** = tagadott konstituens)

További komplikációk

- az 1.1 adta lineáris szekvenciának kontextustól függően további olvasatai is lehetségesek:

(10) *Šibir'-e* *öj* *myny.*

Szibéria-ILL NEG.1.PST megy.CNG.SG

- mondattagadás: '*Nem mentem Szibériába.*'
- kontrasztív topik: '*/Szibériába nem mentem.*'
(*'Ami Szibériát illeti, oda nem mentem.'*)
- tág hatókörű fókusz (Foc > Neg): '*SZIBÉRIÁBA nem mentem.*' (*'Szibéria az a hely, ahová nem mentem.'*)

Kérdések

- Milyen strukturális pozícióban helyezkedik el TK a **TK NegAux V** szerkezetben?
 - kontrasztívtopik-pozíció? (→szintaktikai értelemben véve nem konstituens-, hanem mondattagadás!)
 - fókuszipozíció?
 - közvetlenül preverbális fókuszipozíció?
 - nem-közvetlenül preverbális fókuszipozícióban is elhelyezkedhet?
 - amennyiben **TK** fókuszipozícióban helyezkedik el, hogyan magyarázható az, hogy a mondat szerkezete megegyezik a tág hatókörű fókuszos mondatéval ('SZIBÉRIÁBA *nem mentem*'), a hatókörviszonyok azonban különböznek?

Kérdések – folyt.

- Milyen strukturális pozícióban helyezkedik el **TK** a *ńe* partikulás konstituenstagadás esetén?
- Mi motiválhatja a *ńe*-s konstituenstagadás kialakulását?

→ tipológiai relevancia:

- bizonyos SOV nyelvekben nem létezik külön nyelvi eszköz a konstituenstagadás kifejezésére → helyette mondattagadás (pl. grúz, Lena Borise, sz.k.)
- igevégű nyelvek: az inverz hatókörös kifejezésmód a jellemző rájuk, az egyenes hatókörös ritka (Amraz 2021: 14)

A vizsgált nyelvi anyag

- kérdőíves lekérdezés – „pilot study”:
 - 2 anyanyelvi adatközlő (30 és 40 év közötti, Mo.-on élő nők, felsőfokú végzettséggel)
 - grammatikalitási ítélethozás 20 mondatról 5-pontos Likert-skálán
- *ñe*-vel történő konstituenstagadás:
 - Udmurt Corpora (mai sajtószövegek, blogposztok, Wikipédia-cikkek, szépir.)
 - 93 találat

A kérdőív

- A vizsgált változók:
 - tagadó elem: NegAux/*né*
 - TK pozíciója:
 - közvetlenül preverbális
 - nem-közvetlenül preverbális
 - posztverbális, egyben mondatvégi
 - 2. tagmondat: kitett állítmány/ellipszis

A kérdőív – folyt.

- szintaktikai teszt: ha csak VP-mellérendelés lehetséges
→ mondattagadás (11)/kontrasztív topikos (12) olvasat:

(11) *Nem mentem (el) Szibériába, elmentem
Magyarországra.*

(12) */Szibériába nem mentem, /Magyarországra
mentem. (Ami Szibériát illeti,...)*

- ha az állítmány elliptálható a 2. tagmondatban → a tagadott konstituens fókuszszerepű:

(13) *Nem SZIBÉRIÁBA mentem, hanem MAGYARORSZÁGRA.*

A kérdőív – folyt.

- 20 párbeszéd, két igei lexéma:
 1. 'születik' + alany + lokatívszi TK
 - a lokatívsz kimerítő értelmezésű kell hogy legyen → kontrasztív topikos értelmezése kevésbé valószínű (**Mozsgában nem született, Kukmorban viszont született*), fókuszos értelmezést segít elő:
 - *Hol született Mása? Mozsgában?*
 - ***Nem Mozsgában született, Kukmorban született / Nem Mozsgában született, hanem Kukmorban.***

A kérdőív – folyt.

2. 'meghív' + alanyi TK + tárgy:

- *Ki hívta meg Zsenyát a buliba? Artyom?*

- ***Nem Artyom*** hívta meg őt, Násztya hívta meg őt. /

Nem Artyom hívta meg őt, hanem Násztya. /

Artyom nem hívta meg őt, Násztya meghívta őt.

Eredmények

- Az elliptikus 2. tagmondatot tartalmazó mondatok átlagpontszáma: 4–5 → az igei ellipszis grammatikus
 - a tagadott konstituens pozíciójától függetlenül
(közvetlenül preverbális/nem-közvetlenül preverb./mondatvégi)
 - mind a tagadó igés, mind a *né* partikulás szerkezeteknél
- a tagadott konstituens
 - fókuszszerepű
 - bármely olyan pozícióban megjelenhet, amelyben a fókusz a mai udmurt nyelvben megjelenik

Eredmények: NegAux

- **közvetlenül preverbális TK:**

- Hol született a gyereked? Mozsgában?

- (14) So **Možgala-n** **öz** **vordsky,** (a) Kukmor-yn.
3SG Mozsga-INE NEG.PST.3 születik.CNG.SG hanem Kukmor-INE
'Nem Mozsgában született, hanem Kukmorban.' (átlag: 4,5)

- **nem-közvetlenül preverbális TK:**

- Ki hívta meg Yuliát a fogadásra? Misa?

- (15) **Miša** so-je **öz** **ötý,** (a) Štopa.
Misa 3SG-ACC NEG.PST.3 meghív.CNG.SG hanem Sztjopa
'Nem Misa hívta meg, hanem Sztjopa.' (átlag: 5)

- **mondatvégi TK:**

- Ki hívta meg Ljudát a koncertre? Vlagyiszlav?

- (16) So-je **öz** **ötý** **Vlad'islav,** (a) Vika.
3SG-ACC NEG.PST.3 invite.CNG.SG Vlagyiszlav hanem Vika
'Nem Vlagyiszlav hívta meg, hanem Vika.' (átlag: 5)

Eredmények: NegAux

- nem-elliptikus 2. tagmondat (VP-mellérendelés) + alanyi TK:
OSV-t jobbnak ítélték, mint SOV-t
→ a sztenderd, közvetlenül preverbális fókuszpozícióban
jobbnak találják a TK-t, mint a nem-közvetlenül preverbális
fókuszpozícióban:

OSV:

- Ki hívta meg Irinát az esküvőre? Artyom?

(17) *So-je Artom öz, Valerija öt-i-z.*

3SG-ACC Artyom NEG.PST. 3 Valerija meghív-PST-3SG

'Nem Artyom, hanem Valerija hívta meg.'

(átlag: 4)

SOV:

- Ki hívta meg Raiszát az étterembe? Szása?

(18)? *Saša so-je öz, Artur öt-i-z.*

Szása 3SG-ACC NEG.PST. 3 Artúr meghív-PST-3SG

'Nem Szása hívta meg, hanem Artúr.'

(átlag: 3)

Eredmények: NegAux

→ tagadó igés konstituenstagadás esetén a

- *'Nem Szibériába mentem'* jelentés ugyanazzal a mondatszerkezettel fejeződik ki, mint a **'SZIBÉRIÁBA nem mentem'** jelentés,
- de inverz hatóköri olvasata van

Eredmények: *ńe*

- **közvetlenül preverbális TK:**

- Ki hívta meg Krisztyinát a kávézóba? Danyil?

- (19) *So-je ńe Dańil ńt-i-z, (a) D'ima.*
3SG-ACC NEG Danyil meghív-PST-3SG hanem Gyima
'Nem Danyil hívta meg, hanem Gyima.' (átlag: 4,5)

- **nem-közvetlenül preverbális TK:**

- Hol született a gyereked? Rigában?

- (20) *ńe Riga-yn so vordsk-i-z, (a) Tall'in-yn.*
NEG Riga-INE 3SG születik-PST-3.SG hanem Tallinn-INE
'Nem Rigában született, hanem Tallinnban.' (átlag: 4,5)

- **mondatvégi TK:**

- Hol született a fiad? Párizsban?

- (21) *So vordsk-i-z ńe Pariř-yn, (a) London-yn.*
3SG születik-PST-3.SG NEG Párizs-INE hanem London-INE
'Nem Párizsban született, hanem Londonban.' (átlag: 4,5)

Eredmények: *ńe* partikulás tagadás a korpuszban

- Megerősítik a teszt azon eredményét, miszerint a *ńe*-vel tagadott konstituensek nem-közvetlenül az ige előtt is megjelenhetnek:

(22) *Śulm-yn-yz, a ńe ki-yn-yz kartina-os-se*
szív-INS-3SG hanem NEG kéz-INS-3SG kép-PL-3SG.ACC
sureda-z so.
rajzol-PST3SG 3SG

‘A szívével, és nem a kezével festette a képeit.’

(23) *Inmar so-je ńe slućajno duńńe vyl-e pott-i-z.*
Isten 3SG-ACC NEG véletlenül világ -ra-ILL hoz-PST-3SG
‘Nem véletlenül hozta őt világra Isten.’

Eredmények: *ńe* partikulás konstituenstagadás a korpuszban

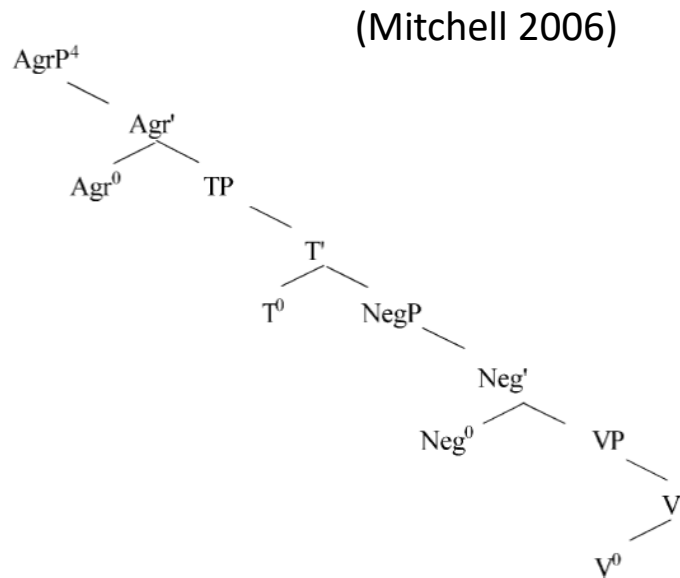
- 93 példa:
 - 20,4%: TK: orosz lexéma/-k
 - 17,2%: TK: udmurt + orosz lexémák
 - 62,4%: TK: udmurt lexéma/-k

→ *ńe*-s nem tűnik gyakoribbnak orosz lexémákkal (de: mennyire gyakoriak az orosz lexémák egyéb kontextusban??)
- *ńe*-vel bármilyen szintaktikai szerepű konstituens tagadható (alany, tárgy, névszói v. igei állítmány, VP, vonzatszerepű határozó, szabad határozó, jelző)
- *ńe*-vel tagadott konstituens nem-finit alárendelt tagmondatban is megjelenhet

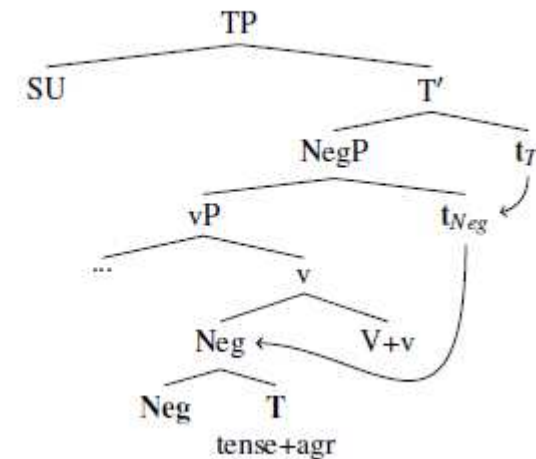
Adalékok egy lehetséges szerkezeti elemzéshez

- Tagadó segédigék szerkezeti elemzése (mondattagadás esetén): NegP, amely TP és VP/vP között helyezkedik el

(Georgieva et al. 2021)

(12) *Lowering derivation: negative*

Adalékok egy lehetséges szerkezeti elemzéshez

- konstituenstagadás AuxNeg-gel:
 - javaslat: a tagadott konstituens FocP-ben van;
FocP NegP-hez képest mutatott szerkezeti pozíciója meghatározandó
- *'Nem SZIBÉRIÁBA mentem' = 'SZIBÉRIÁBA nem mentem'*
- preverbális TK-s konstituenstagadás esetén
Neg > Foc, de lineárisan fordított a sorrend →
inverz hatóköri olvasat

Adalékok egy lehetséges szerkezeti elemzéshez – folyt.

- konstituenstagadás *né*-vel:
 - NegP kiépülése a FocP fölött
 - Neg > Foc, és ennek megfelel a lineáris sorrend is
→ egyenes hatóköri olvasat

Tipológiai vonatkozások

- Amraz (2021): 110 nyelvben vizsgálta a '*Nem mind arany, ami fénylik*'-típusú szerkezetekben az inverz és egyenes hatókörös kifejezésmódot, ebből 31-ben diakrón dimenzióban is
 - ha egy nyelvben u.az a jelentéstartalom inverz és egyenes hatókörös szerkezettel is kifejezhető, az **inverz hatókörös** szerkezet a régebbi (Amraz 2021: 13)
 - ugyanakkor: tendencia az egyenes hatókörös szerkezetek kialakítására
 - igevégű nyelvek: az inverz hatókörös kifejezésmód a jellemző rájuk, az egyenes hatókörös ritka (Amraz 2021: 14)

Tipológiai vonatkozások

- NegAux-os, igevégű, inverz hatókörös konstituenstagadás: régebbi, OV-sajátosságoknak megfelelő kifejezésmód az udmurtban
- *ńe-s*, orosz mintára történő, egyenes hatókörű konstituenstagadás:
 - újabb fejlemény
 - feltehetően kapcsolatba hozható az udmurt nyelv OV > VO változásával (vö. Asztalos 2018, 2021)

Összegzés

- udmurt konstituenstagadás = fókusztagadás
- TK mindkét stratégia (NegAux/*ńe*) esetén megjelenhet mindazon pozíciókban, amelyekben a fókusz megjelenik az udmurtban (közvetlenül preverbális; nem-közvetlenül preverbális; mondatvégi)
- A *TK NegAux V* szekvencia és a tág hatókörű fókuszos mondat szerkezetileg azonosak ('*Nem Szibériába mentem*' = '*SZIBÉRIÁBA nem mentem*'), de az előbbinek inverz hatóköri olvasata van
- a *ńe* partikulás, egyenes hatókörös tagadás kialakulása kapcsolatban lehet az udmurt nyelvben zajló SOV > SVO változással, de ez irányban még további kutatások szükségesek

Köszönetnyilvánítás

- Az előadás az alábbi projektek keretében készült:
 - NKFI-129921 *Veszélyeztetett uráli nyelvek szintaxis-elméleti és magyar nyelvtörténeti tanulságai*
 - NKFI-125282 *A Volga-vidéki finnugor nyelvek tipológiai adatbázisa*
 - NKFI-135958 *A prozódia hatása a szórendre: Az OV nyelvek ige utáni mondatszakaszának komplex interfész-alapú megközelítése*
 - NKFI-125206 *Urali nyelvek névszói szerkezetei*
- Köszönöm Yulia Speshilovának és Diana Vakhrushevának az udmurt adatokat.
- Köszönöm Bende-Farkas Ágnesnek, Lena Borisénak, Irina Burukinának, Marcel den Dikkennek, Egedi Barbarának, É. Kiss Katalinnak, Gugán Katalinnak, Halm Tamásnak, Andreas Schmidtnek, Surányi Balázsnak és Mus Nikolettnek az előadásom tartalmával kapcsolatos hasznos megjegyzéseiket (az előadás jelen verziójába még nem integrált adalékok miatti hiányosságokért egyedül a szerző felel).

Hivatkozások

- Amraz, Omri. 2021. A diachronic explanation for cross-linguistic variation in the use of inverse-scope constructions. *Proceedings of SALT 31*. Kézirat.
- Asztalos, Erika. 2018. *Szórendi típusváltás az udmurt nyelvben*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Doktori disszertáció. Kézirat.
- Asztalos, Erika. 2020. Focus in Udmurt: Positions, contrastivity, and exhaustivity. *Finno-Ugric Languages and Linguistics* Vol. 9. No. 1-2., 14–57.
- Asztalos, Erika, Gugán, Katalin & Mus, Nikolett. 2017. Uráli VX szórend: nyenyec, hanti és udmurt mondatszerkezeti változatok. In É. Kiss Katalin, Hegedűs Attila & Pintér Lilla (szerk.), *Nyelvelmélet és diakrónia 3*, 30–62. Budapest – Piliscsaba: PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék.
- Edygarova, Svetlana. 2015. Negation in Udmurt. In *Negation in Uralic languages*, eds. Matti Miestamo, Anne Tamm, and Beáta Wagner-Nagy, 265–291. Amsterdam: John Benjamins.
- É. Kiss, Katalin. 2015. *Negation in Hungarian*. In *Negation in Uralic Languages*, 219–238. Amsterdam: John Benjamins.
- Georgieva, Ekaterina, Salzmann, Martin & Weisser, Philipp. 2021. Negative verb clusters in Mari and Udmurt and why they require postsyntactic top-down word-formation. *Natural Language and Linguistic Theory* 39, 457–503.
- Mitchell, Erika. 2006. The morpho-syntax of negation and the positions of NegP in the Finno-Ugric languages. *Lingua* 116(3), 228–244.
- Tánczos, Orsolya. 2010. Szórendi variációk és lehetséges okaik az udmurtban. *Nyelvtudományi Közlemények* 107, 218– 228.
- Udmurt corpora = http://udmurt.web-corpora.net/index_en.html (Last accessed: 26.06.2021)